

Goethe'nin Faust'unda İslâm ve Kur'an'ın İzleri | Rukiye Güneş

Özet: Batı'da 7. yüzyıldan itibaren İslâm'a karşı düşmanlık ve önyargıların olmasına rağmen Goethe İslâmiyet'e ve bilhassa Kur'an-ı Kerim'e yakın ilgisiyle tanınmıştır. En önemli Alman edebiyatçı olarak tanınan Goethe, İslâm ve Kur'an'dan ilham alarak yazmış olduğu eserler ile İslâm kültürünü Batı'ya tanıtmaya çalışmış, Doğu ve Batı arasında bir köprü oluşturmaya gayret etmiştir. Bu nedenle Müslümanlar arasında da onun eserleri ilgiyle karşılanmıştır. Genç yaşlarından itibaren Kur'an'a olan ilgisinden dolayı farklı surelerden bir Kur'an özeti yapmakla yetinmeyip, şiirleri ve eserlerinin birçoğu İslâmiyet ve Kur'an'dan izler taşımaktadır. Bunlar arasında en tanınmış olan eserleri hiç şüphesiz Faust ve Doğu-Batı Divanı'dır. Ancak her ne kadar Goethe'nin Kur'an'dan ilhamla eserler ortaya koyduğu bilinse de araştırmaların birçoğunda Hristiyan teolojisi ve felsefi unsurlara daha fazla dikkat çekilmektedir. Bu duruma en bariz örnek olarak Goethe'nin Faust adlı dramını göstermek mümkündür. Günümüzde çoğu Faust tefsir ve tahlillerinde Hristiyan unsurlar daha ön planda olup İslâm'ın bu eser üzerinde olan etkisi arka planda kalmaktadır. Bu makale, İslâm ve Kur'an'ın Goethe üzerindeki etkisini ortaya koyarak bunların Faust'ta olan izlerini sürmek ve böylece Goethe'nin uygulamış olduğu metodu daha iyi anlamayı amaçlamaktadır. Anahtar Kelimeler: Goethe, Faust, Doğu-Batı Divanı, İslâmiyet, Kur'an-ı Kerim.

GİRİŞ: 1749-1832 yılları arasında yaşamış olan ünlü Alman edebiyatçı Goethe, Hristiyanlık ve İslâmiyet'e olan yakınlığı ile tanınmaktadır. Bu sebeple İslâm dünyasında büyük bir sempati kazanmıştır. Ancak her ne kadar İslâm'a olan bu ilgisiyle tanınmış olsa da kendisinin yazmış olduğu birçok eserde İslâm'dan ve bilhassa Kur'an-ı Kerim'den almış olduğu ilhamlar günümüz çalışmalarında çoğu kez göz ardı edilmektedir. Ayrıca İslâm'ın Goethe'nin düşüncelerine ve şiirlerine olan etkisi çoğunlukla hafife alınmakta ve konuyla ilgili sessiz kalınmaktadır. Goethe'nin dünya klasikleri arasında yer alan Faust adlı eseri trajedi türü yazılmış ve hakkında birçok incemeler ve tercüme yapılmış bir eserdir. 1942' de Burhanettin Batıman tarafından çıkartılan "Goethe-Faust 1. Kısımın Tahlil ve Tefsiri" adlı kitap ise o tarihe kadar Türkiye'de yayımlanan en kapsamlı Faust incelemesidir. [1] Goethe bu eserinde birçok kaynaktan faydalanmış olsa da genellikle Faust tefsirlerinde teolojik unsurlar daha ziyade Hristiyanlık üzerinden ele alınmıştır. Bu makale Goethe'nin Faust eserinde kullanmış olduğu İslâm ve Kur'an unsurlarını analiz ederek şairin kullanmış olduğu metodu ortaya koymaya çalışmayı hedeflemektedir. Goethe'nin Hayatının Kısa Özeti Johann Wolfgang von Goethe 28 Ağustos 1749 yılında Frankfurt'ta soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Johann Casper Goethe imparatorun hukuk danışmanı olarak çalışmıştır. Annesi Catherina Elisabeth Textor Fransız asıllıdır ve belediye başkanının kızıdır. Kendisi çok neşeli ve hayal gücü yüksek olan bir kadın olarak tanıtılmaktadır. Goethe'nin şu sözleri anne ve babasının kendi kişiliği üzerindeki etkilerini bizlere daha yakından göstermektedir: "Babamdan yaşamın ciddi yönetimini, annemden hayal kurma ve öykü anlatmanın tadını miras aldım." Çocukluğunda iyi bir eğitim alan Goethe özel hocalardan Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Yunanca ve İbranice öğrenmiştir. [2] Annesi ve anneannesi onu çocukluğunda Binbir Gece Masalları ile tanıştırmıştır. [3] Dini eğitimi ise İncil'i ve Mesih'i okuyarak edinmiştir. [4] Goethe, resim ve edebiyata olan büyük ilgisine rağmen babasının isteği ile 1765 yılında Leipzig Üniversitesinde hukuk eğitime başlar. Ancak üç yıl sonra ağır hastalanması üzerine eğitimi yarıda bırakarak Frankfurt'a ailesinin yanına geri döner ve tedavi olur. Bu süreçte ise yaşam hakkında derin düşüncelere sahip olur ve Faust'un ilk temellerini böylece atmaya başlamış olur. 1770'te eğitimi tamamlamak için gitmiş olduğu Strassburg'ta ünlü hümanist yazar ve filozof Johann Gottfried Herder ile tanışır. Herder ise Goethe'yi Kur'an-ı Kerim ile tanıştırır ve mutlaka onu okumasını tavsiye eder. Strassburg Üniversitesinden mezun olduktan sonra Frankfurt'a dönen Goethe, bir müddet avukatlık yaptıktan sonra edebi tutkusunu bırakamayıp ilmi bir dergi olan Frankfurter Gelehrten Anzeige'de çeşitli makaleler yayımlar. [5] Goethe ve İslâmiyet Günümüzde dahi örneklerini çokça görebildiğimiz İslam düşmanlığının temelleri Batı'da 7. Yüzyıla dayanmaktadır. Goethe dönemindeki bazı Kur'an-ı Kerim tercümelerinde İslâmiyet ve Hz. Muhammed hakkında kötüleyici bir dil kullanılmış ve düşmanca bir tavır sergilenmiştir. Böylece Avrupa'da İslâm karşıtlığı propagandası yapılmıştır. O dönemlerde Avrupa'da İslâm aleyhindeki düşüncelerin olumlu anlamda değişmesi

için en fazla katkıda bulunan kişi hiç şüphesiz ki Goethe'dir. Bu sebeple Almanya'da İslâmiyet'e olumlu yaklaşan ilk edebiyatçı olarak adlandırılır. Nitekim Goethe, Batı dünyasında İslâm dinine karşı mevcut ön yargıları ve bilgisizliği gidermek adına 140 sayfalık bir araştırma bölümü yazmıştır. Bununla şair doğunun güzelliklerini Batı ile tanıştırmayı hedeflemiştir. [6] Goethe, kendi dönemindeki bazı Kur'an-ı Kerim tercümelerini eksik bulmuş ve eleştirilere tabi tutmuştur. Örneğin, 1772'de rahip Friedrich David Megerlin'in Almancaya yapmış olduğu Kur'an-ı Kerim tercümesi, İslâm aleyhine yazılmış bir ön sözle başlamaktadır. Goethe ise bu tercümeyle karşı Frankfurter Gelehrten Anzeige dergisinde bir tenkit yazısı yayımlar. Bu yazısında Kur'an-ı Kerim'in yüceliğini ve onun tercümesinin hakkıyla yapılabilmesinin ancak "şair ruhlu bir Alman mütercim" tarafından gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. [7] Buna karşılık Goethe Kur'an-ı Kerim'i iki dilli Latince tercümesinden çevirmeyi denemiştir. [8] Katharina Mommsen, Goethe'nin İncil'in yanı sıra Kur'an-ı Kerim'i de kutsal bir kitap olarak algıladığını ve İncil'in yanı sıra hâkim olduğu diğer dini metnin Kur'an-ı Kerim olduğunu ifade eder. [9] İslâm'a çok yakından ilgisi olan Goethe, Ludovico Marraccius'un Arapça'dan Latince'ye yapmış olduğu Kur'an tercümesinden yararlanarak on ayrı sure'den bir Kur'an özeti oluşturmıştır. Bu özetinde toplamış olduğu âyetler, Götz von Berlichingen başlıklı dramında olduğu gibi, birçok eseri için kaynaklık etmiştir. Ayrıca Goethe bu özeti ardından "Mahomet" adlı bir tiyatro eseri hazırlamıştır. Bu eserin içinde yer alan Hz. Ali ve Hz. Fatıma arasında karşılıklı terennüm şeklinde olan bir bölüm Göttinger Musealmanac dergisinde "Mahomets Gesang" (Muhammed Kasidesi) ismiyle yayımlanmıştır. [10] Goethe'nin İslâm'a olan yakın ilgisi onun İslâm dinine geçmiş olabileceği söylemlerini doğurmuştur Katharina Mommsen, Goethe'nin İslâm'a olan ilgisinin sebebini, onun bütün dinlere karşı büyük bir ilgi duyduğu ve çalışmalarının tamamının dini düşüncelere dayandığı gerçeği üzerinden açıklamaktadır. Bunun yanı sıra Mommsen, Goethe'nin yaşamış olduğu aydınlanma çağında tolerans ve hoşgörünün Hristiyanlığın dışında farklı dinlerin de bilinmesine yol açtığından, en çok tanınan dinler arasında yer alan İslâm'ın da tanınmasına yol açtığını ifade etmektedir. [11] Ancak onun İslâm'a karşı olan olumlu yaklaşımının nedeni yalnızca bundan ibaret değildir. Katharina Mommsen'in tespitlerine göre Goethe İslâm'ı kilise dogmalarına karşı bir alternatif olarak ve kendi inanç ve düşüncesiyle olan benzerliğinden dolayı kendine yakın görmüştür. Bu benzerlikler ise tevhit inancı, Allah'ın tabiatı tecellisi ve onun vahiy ile Peygamberlere dini tebliğ ettirmesi şeklinde sıralanmaktadır. [12] Goethe'nin annesinin arkadaşı Katharina von Klettenberg ise onun Hristiyanlık dışı bir dine sapmış olduğunu ifade etmiştir. [13] Goethe, İranlı İslâm şairi Hâfız-ı Şîrâzî'nin Joseph Freiherr von Hammer tarafından tercüme edilmiş olan divanını okuduğunda çok etkilenmiştir. Bu vesileyle Goethe "West-östlicher Diwan" (Doğu-Batı Divanı) adında Faust'tan sonraki en önemli eserini kaleme almıştır. Goethe Hâfız'dan çok etkilendiğini şu cümleler ile ifade eder "Onun karşısında benim de verimli olmam gerekiyordu, yoksa bu büyük şahsiyetin önünde duramayacaktım." Ayrıca bu eseri kaleme almasının diğer bir sebebi, İslâm'a karşı oluşmuş ön yargıları ortadan kaldırmak içindir. [14] Goethe divanı yazarken Kur'an-ı Kerim ve hadis rivayetlerinden de etkilenmiş ve ilham almıştır. [15] 1816 yılında yayımlanan divanı okuyucularına şu ifadeler ile sunmuştur: "Doğu-Batı divanının müellifi kendisinin de bir müslüman olduğu şüphesini reddetmez." [16] Goethe, İslâm şairi olan Hâfız'ın fikir dünyasından ilham almış, tasavvuf ile tanıştıktan sonra onun için İslâm dini daha ziyade "Tanrı'ya teslimiyet ve tevekkül anlamına" gelmiştir. [17] Türkiye'de Goethe ve Faust Türkiye'de Faust 1839 yılında Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nin modernizasyon sürecinde tanınmaya başlandı. O dönemlerde Avrupa'dan birçok eser Türkçe 'ye tercüme edilmiştir. Ancak Osmanlı'nın yıkılışı ve Birinci Dünya savaşı, iç kaos gibi nedenlerden dolayı Faust Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tanınır hale gelmiştir. İlk Faust çevirisi ise 1904 yılında Azerbaycan da yapılmış ve Füzayat dergisinde yayımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de Faust birçok kişi tarafından tercüme edilmiştir. Türkiye'deki ilk çevirisi ise Galip Bahtiyar tarafından yapılmıştır. 1936 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Faust piyesi sahnelenmesiyle Türkiye'de daha da tanınır hale gelmiştir. 1942 yılında Burhanettin Batıman'ın yazmış olduğu "Goethe-Faust 1. Kısımın Tahlil ve Tefsiri" adlı eser o tarihe kadar yayınlanmış en kapsamlı Faust incelemesidir. 1949 yılında Goethe'nin doğumunun 200. yılı hem bütün dünyada hem de Türkiye'de "Goethe Yılı" olarak kutlanmıştır. [18] Goethe ve Faust Goethe'nin bir trajedi türü olarak yazmış olduğu Faust adlı dramı, onun en önemli eseri olması yanı sıra dünya klasikleri arasında yer almaktadır. Roman olarak tanıtılan eser aslında bir tiyatro eseridir. Faust'u bu kadar önemli kılan ise Goethe'nin

onu 61 senede ve hayatının son yıllarında tamamlamış olmasıdır. Bu sebeple Goethe bu eser için “baş meşgalem” tabirini kullanmaktadır. [19] Böylelikle Faust için Goethe’nin “hayat projesi” yani bütün tecrübe ve bilgilerini, düşünce dünyasındaki değişimlerini aktarmış olduğu önemli bir eserdir. Goethe’nin olgunlaşması ile beraber eseri de olgunlaşmış ve gelişmiştir. Bu nedenle Faust, Goethe’nin diğer eserlerinde kullanmış olduğu metot ve düşünce dünyasının birikimini yansıtmaktadır diyebiliriz. Eser iki bölüm halinde yazılmıştır. İlk bölümü 1808 yılında ikinci bölümü ise 1832 yılında yayımlanmıştır. [20] Birinci bölüm daha sadedir ve tiyatro açısından sahnelenmesi daha kolaydır buna karşılık ikinci bölüm daha karmaşıktır. [21] Faust’un konusu ilk defa Goethe tarafından ortaya konulmuş özgün bir konu değildir. Önceki dönemlerde de şeytan ve insanoğlunu konu edinen birçok eser ortaya konulmuştur. Faust bir halk masalıdır. Goethe bu efsaneyi yirmi yaşında seyretnmiş, okumuş ve ondan çok etkilenmiştir. 1480-1540 yılları arasında Württemberg veya Weimar yakınında yaşamış Johann veya Georg Faust efsanevi ve tarihi bir kişiliktir. Bu efsane İngiltere’ye kadar yayılmış ve şöhret kazanarak 1592 yılında İngiltere’nin önemli şairlerinden olan Marlow tarafından bir oyun şeklinde kaleme alınmıştır. Bu eser ancak 1818 yılında Goethe’nin eline geçmiştir. Goethe’nin Faust eserinin birinci bölümü ise 1829’da Braunschweig’de ardından da Weimar’da sahnelenmiş ve büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. [22] Goethe’nin kaleme almış olduğu Faust’un ana konusunu kısaca özetleyecek olursak eser, Yeni Çağa geçiş döneminde Almanya’nın Leipzig bölgesinde geçmektedir. Eserin ana karakteri olan Faust, tıp, felsefe ve doğa bilimleri ve teoloji alanlarında uzun yıllardır çalışmalar yapmış ve dünyanın sırlarını çözmek için uğraşmış bir kişidir. Eserin gökyüzünde mukaddime bölümünde İsrail, Cebrail ve Azrail melekleri arasında bir diyalog geçer. Ardından Mefisto ile Tanrı’nın konuşması gerçekleşir ve aralarında bahse girerler. Konuşmanın seyrinden Mefisto’nun şeytan olduğu anlaşılmaktadır. Aralarındaki bahis konusu ise Tanrı’nın Faust adındaki kulunun yoldan çıkıp çıkmayacağıdır. Ardından yeryüzünde Faust ile Mefisto’nun maceraları başlar. Eserin birinci bölümünde Mefisto Faust’u tuzağa düşürmeye çalışır. Faust’un ise tek amacı sonsuzluğa olan özlemini gidermektir. Bu bölümde asıl ortaya konulmaya çalışılan şey, insanın nefisiyle olan kavgasında şeytanın tuzağına düştükten sonra kendi çabalarıyla kurtulma imkanının olup olmamasıdır. Goethe bunun cevabını Faust ile ilişkisinden dolayı zindana düşen Gretchen üzerinden vermektedir. Zindanda ölümü bekleyen Gretchen, şeytan ile iş birliği yapan Faust’un kurtarma teklifini kabul etmeyip günahını dünyada çekmeyi ve arınmayı tercih eder. Mefisto her ne kadar Faust’u yoldan çıkarmışsa da Tanrı onun bütün yanlışlarına rağmen çaba göstermiş olmasından ötürü onun cesedini meleklerle göğe çıkarır ve Mefisto’ya karşı başarılı kılar. Genel olarak Goethe’nin bu eserde Tanrı, insan ve dünya ilişkilerini ele aldığını görmekteyiz. [23] Genellikle yazarlar eserlerinde kendi duygu ve düşünce dünyalarını yansıtır. Bu sebeple bir yazarı tanımak, duygu ve düşünce dünyasını anlayabilmek için onun birkaç eserini okumak yeterli olabilmektedir. Goethe ve Faust birbirleriyle iç içe geçtiklerinden dolayı Faust’u anlayarak aslında Goethe’yi de anlamış oluruz. Goethe’nin çok yönlü bir kişiliği vardır ve bunu da Faust’ta yansıtır. Onun bu kadar çok yönlü olmasının bazı sebepleri vardır. Çocukluğunda annesinin ona Binbir Gece Masallarını okuması ve yaşamış olduğu dönemde Fransız ve Endüstri devrimlerine şahit olması onun düşünce zihniyetinde etkileri olmuştur. Bunun yanı sıra kendi döneminde Kant, Hugo, Schubert, Mozart, Beethoven, Schiller, Karl Marks ve Napolyon gibi dehaların yaşamış olması da onun düşünce dünyasına etki eden diğer unsurdur. [24] Bütün bunların yanı sıra İslâm’ın ve Kur’an-ı Kerim’in Goethe’nin iç dünyasına etki eden önemli bir unsur olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple aşağıda Faust’ta Goethe’nin İslâm veya Kur’an’dan ilham almış olduğunu düşündüğümüz bazı kısımları ele alarak analiz etmeye çalışacağız. Eserde ilk dikkatimizi çeken gökteki mukaddime bölümü olmuştur. Burada İsrail, Cebrail ve Azrail melekleri, Tanrı ve Mefisto (şeytan) arasında bir konuşmaya yer verilmiştir. Burada Mefisto Tanrı’ya insanların kendilerini azaba soktuklarını ifade eder. [25] Bu sahne bizlere Bakara suresi 30. âyeti hatırlatmaktadır. Bu âyetle Allah ile melekler arasında bir diyalog geçer ve Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını ilan eder. Melekler de yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacağını sorarlar. Kur’an’da insanların olumsuz yönünü söyleyen melekler iken Goethe eserinde bu görevi Mefisto’ya vermiştir. Gökteki mukaddime bölümün devamında bu sefer Tanrı Mefisto’ya kulu Faust’u sorar, o da onun kendisine özel olarak hizmet ettiğini belirtir. Tanrı ise Faust’u savunarak onun zihni karışık olduğu halde hizmet ettiğinden dolayı onu aydınlığa çıkaracağını söyler. Bunun üzerine Mefisto Tanrı ile bahse girer ve onu kendi yoluna doğru saptırmak için izin ister. Tanrı’da

Mefisto'ya bu izni verir. [26] Goethe'nin dramında yer alan Tanrı ile şeytanın diyaloguna benzer sahneler önceki Faust dramların bazılarında da mevcuttur, örneğin Lessing'in Faust planında veya Maler Müller'in Faust'unda olduğu gibi. Goethe'nin Faust dramı hakkında gerek Avrupa'da gerekse Türkiye'de yazılan birçok araştırma ve tefsirlerde bu sahnenin ilhamı Eski Ahid'deki Eyup sahnesinden alındığı ifade edilmektedir. [27] Ancak bilinmektedir ki Goethe birçok eserini Kur'an'dan almış olduğu ilhamlardan faydalanarak oluşturmuştur. Buna örnek olarak ise Goethe'nin Doğu-Batı Divanından bazı alıntılar gösterilebilir: "Hoşuma gittiği gibi, Bir mecaz kullanmalı mıyım? Keza Allah bir sivrisinekte Vermektedir bize hayat misalini." [28] Bu dörtlük Bakara suresi 26. âyetinden ilham alınarak yazılmıştır: "Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir." Goethe'nin 1772 yılında Herder'e yazdığı mektubunda şu ifadeler yer vermiştir: "Musa'nın Kur'an'da dua ettiği gibi dua etmek istiyorum: Tanrım, göğsüme ferahlık ver." [30] Goethe bu ifadeleri de Taha suresi 25. âyetten ilham alarak yazmıştır. "Mûsâ 'Rabbim!' dedi, Kalbime genişlik ver." Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber bizler bunlarla iktifa edeceğiz. Görüldüğü üzere Kur'an, Goethe'nin zihin dünyası üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Bu sebeple Faust'taki "gökteki mukaddime" sahnesi bize göre Kur'an'dan Hicr suresi 32-38 ile Sâd suresi 75-83 âyetlerinden ilham alınarak yazılmıştır. Nitekim bu âyetlerde de -Faust'ta olduğu gibi-şeytan Allah'tan insanları doğru yoldan saptırmak için mühlet ister Allah'ta ona bu mühleti verir. Bunun yanı sıra Goethe'nin eserinde Tanrı, Mefisto'ya Faust'u kendi yoluna yöneltmesine izin vermekle beraber sonunda iyi bir insanın doğru yolu bulabileceğini itiraf etmek zorunda kalacağını söylediği sahne [31] de Hicr suresi 42. âyetten ilham alınmış olabilir. Bu âyette Allah şeytana şöyle hitap etmektedir: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır." Yine bu sahnenin sonlarında Mefisto'nun Tanrıyla arasının bozulmasından özellikle sakındığını belirtmesi [32] de bizlere Kur'an'da şeytanın Allah'tan korktuğuna dair cümlelerini hatırlatmaktadır. Enfâl suresi 48 âyette şeytanın "elbette Allah'tan korkuyorum" cümlelerine yer verilmiştir. Goethe, Faust'un ikinci bölümünde yer alan "Ay, bütün güzelliği ile derin bir huzur sağlayarak ortalığa hâkim oluyor" [33] ifadesinde "Ay" metaforunu kullanmıştır. "Ay" kavramı Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette geçmekle beraber 18. yüzyılda eserlerde oryantalist şairler tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Çağdaşları gibi Goethe de şiirlerinin birçoğunda bu kavrama yer vermektedir. İslâm'da ilim tahsil edenlerin ayrı bir yeri vardır ve onların mükafatları hakkında Hz. Muhammed'in bazı rivayetleri nakledilmektedir. Bunlardan biri ise şu rivayettir: "Kim ilim öğrenmek için yola çıkarsa, Allah Teâlâ ona cennet yolunu kolaylaştırır. Melekler, ilim öğrenenlerden hoşlandıkları için onlara kanat gererler. Göklerde ve yerde bulunan varlıklar, hatta sudaki balıklar bile âlimlerin başışlanması için Allah'a yalvarırlar. Bir âlimin sadece ibadetle uğraşan bir kimseye üstünlüğü, on dördüncü gecesinde ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir." Goethe bu rivayeti görmüş olmalıdır ki eserde Faust'un cesedinin gökyüzüne doğru bir yolculuğa çıktığı ve çevresinde kutsanmış kalabalığın onun için dualar yaptığı bir sahneye yer verir. [34] Sonuç İslâm'ın ve Kur'an'ın izlerini sürmeye çalıştığımız Goethe'nin Faust'u mutlaka okunması gereken önemli bir eserdir. Faust hakkında yapılmış birçok tahlil ve tefsirlerde daha ziyade Hristiyanlığın etkisi ortaya konulmaktadır. İslâmiyet ve Kur'an'dan derin bir şekilde etkilenmiş olan Goethe'nin Faust'tu bunlardan yararlanmadan yazmış olabileceği imkansızdır. Goethe, Kur'an'dan ilham alarak divan şiirlerini yazmış olduğu gibi Faust'u da yazmıştır. Bu eser daha dikkatli bir incelemeye tabi tutulduğunda onda daha fazla İslâm ve Kur'an izlerine rastlanacağı kanaatindeyiz. Bu araştırmada Goethe'nin başka bir dinden ve onun kutsal metinlerinden nasıl faydalandığını ve bu malzemeyi nasıl kullandığını ortaya konulmaya çalışıldı. Goethe, Faust'ta Kur'an'da yer alan Allah ve şeytan arasında geçen konuşmayı eserinde tiyatral bir şekilde ortaya koyması, hadislerden yola çıkarak eserdeki sahneleri şekillendirmesi veya şiirlerinde Kur'an âyetlerini kendi yorumuyla dile getirmesi bizlere onun uygulamış olduğu metodun güzelliğini ortaya sermektedir. Goethe bazı çağdaşları gibi İslâmiyet'i karalamak yerine onun derin manasını anlamaya ve ondan istifade etmeye çalışmıştır. Uygulamış olduğu bu metot ise ona başarı kapılarını açmıştır. Bu sebeple Goethe'nin bakış açısı, düşünce tarzı ve metodu araştırmacıların birçoğuna yön

göstereceği kesindir. KAYNAKÇA Alperen, Altan , Goethe, Faust ve İslamiyet , Eskiye Yazı, 14, 105-112, 2009. Batıman, Burhanettin, Goethe Faust Birinci Kısımın Tahlil ve Tefsiri, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1942. DİA, "Goethe" İstanbul, 1996, XIV. Goethe, Doğu-Batı Divanı, çev. Senail Özkan, Ötüken yay., İstanbul 2010. Goethe, Faust, çev. Kerim Çetinoğlu, İskele yay. İstanbul, 2005. Mommsen, Katharina, Goethe ve İslam, çev. Senail Özkan, Ötüken yay., İstanbul, 2012. Onural, Neşe, Goethe'nin Faust'ta Yansıyan Kişiliği , Kurgu Dergisi, 7, 333-345, 1990. Özgü, Melâhat, Goethe ve Hâfız . [1] Altan Alperen, Goethe, Faust ve İslamiyet , Eskiye Yazı, 14, 105-112, 2009, s. 107. [2] Neşe Onural, Goethe'nin Faust'ta Yansıyan Kişiliği , Kurgu Dergisi, 7, 333-345, 1990, s. 337; DİA, "Goethe" 1996, XIV., s. 99.

Özet:

Batı'da 7. yüzyıldan itibaren İslâm'a karşı düşmanlık ve önyargıların olmasına rağmen Goethe İslâmiyet'e ve bilhassa Kur'an-ı Kerim'e yakın ilgisiyle tanınmıştır. En önemli Alman edebiyatçı olarak tanınan Goethe, İslâm ve Kur'an'dan ilham alarak yazmış olduğu eserler ile İslâm kültürünü Batı'ya tanıtmaya çalışmış, Doğu ve Batı arasında bir köprü oluşturmaya gayret etmiştir. Bu nedenle Müslümanlar arasında da onun eserleri ilgiyle karşılanmıştır. Genç yaşlarından itibaren Kur'an'a olan ilgisinden dolayı farklı surelerden bir Kur'an özeti yapmakla yetinmeyip, şiirleri ve eserlerinin birçoğu İslâmiyet ve Kur'an'dan izler taşımaktadır. Bunlar arasında en tanınmış olan eserleri hiç şüphesiz Faust ve Doğu-Batı Divanı'dır. Ancak her ne kadar Goethe'nin Kur'an'dan ilhamla eserler ortaya koyduğu bilinse de araştırmaların birçoğunda Hristiyan teolojisi ve felsefi unsurlara daha fazla dikkat çekilmektedir. Bu duruma en bariz örnek olarak Goethe'nin Faust adlı dramını göstermek mümkündür. Günümüzde çoğu Faust tefsir ve tahlillerinde Hristiyan unsurlar daha ön planda olup İslâm'ın bu eser üzerinde olan etkisi arka planda kalmaktadır. Bu makale, İslâm ve Kur'an'ın Goethe üzerindeki etkisini ortaya koyarak bunların Faust'ta olan izlerini sürmek ve böylece Goethe'nin uygulamış olduğu metodu daha iyi anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Goethe, Faust, Doğu-Batı Divanı, İslâmiyet, Kur'an-ı Kerim.

GİRİŞ: 1749-1832 yılları arasında yaşamış olan ünlü Alman edebiyatçı Goethe, Hristiyanlık ve İslâmiyet'e olan yakınlığı ile tanınmaktadır. Bu sebeple İslâm dünyasında büyük bir sempati kazanmıştır. Ancak her ne kadar İslâm'a olan bu ilgisiyle tanınmış olsa da kendisinin yazmış olduğu birçok eserde İslâm'dan ve bilhassa Kur'an-ı Kerim'den almış olduğu ilhamlar günümüz çalışmalarında çoğu kez göz ardı edilmektedir. Ayrıca İslâm'ın Goethe'nin düşüncelerine ve şiirlerine olan etkisi çoğunlukla hafife alınmakta ve konuyla ilgili sessiz kalınmaktadır. Goethe'nin dünya klasikleri arasında yer alan Faust adlı eseri trajedi türü yazılmış ve hakkında birçok incemeler ve tercümeler yapılmış bir eserdir. 1942' de Burhanettin Batıman tarafından çıkartılan "Goethe-Faust 1. Kısımın Tahlil ve Tefsiri" adlı kitap ise o tarihe kadar Türkiye'de yayımlanan en kapsamlı Faust incelemesidir. [1] Goethe bu eserinde birçok kaynaktan faydalanmış olsa da genellikle Faust tefsirlerinde teolojik unsurlar daha ziyade Hristiyanlık üzerinden ele alınmıştır. Bu makale Goethe'nin Faust eserinde kullanmış olduğu İslâm ve Kur'an unsurlarını analiz ederek şairin kullanmış olduğu metodu ortaya koymaya çalışmayı hedeflemektedir. Goethe'nin Hayatının Kısa Özeti Johann Wolfgang von Goethe 28 Ağustos 1749 yılında Frankfurt'ta soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Johann Casper Goethe imparatorun hukuk danışmanı olarak çalışmıştır. Annesi Catherina Elisabeth Textor Fransız asıllıdır ve belediye başkanının kızıdır. Kendisi çok neşeli ve hayal gücü yüksek olan bir kadın olarak tanıtılmaktadır. Goethe'nin şu sözleri anne ve babasının kendi kişiliği üzerindeki etkilerini bizlere daha yakından göstermektedir: "Babamdan yaşamın ciddi yönetimini, annemden hayal kurma ve öykü anlatmanın tadını miras aldım." Çocukluğunda iyi bir eğitim alan Goethe özel hocalardan Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Yunanca ve İbranice öğrenmiştir. [2] Annesi ve anneannesi onu çocukluğunda Binbir Gece Masalları ile tanıştırmıştır. [3] Dini eğitimini ise İncil'i ve Mesih'i okuyarak edinmiştir. [4] Goethe, resim ve edebiyata olan büyük ilgisine rağmen babasının isteği ile 1765 yılında Leipzig Üniversitesinde hukuk eğitimine başlar. Ancak üç yıl sonra ağır hastalanması üzerine eğitimini yarıda bırakarak Frankfurt'a ailesinin yanına geri döner ve tedavi olur. Bu süreçte ise yaşam hakkında derin düşüncelere sahip olur ve Faust'un ilk temellerini böylece atmaya başlamış olur. 1770'te eğitimini tamamlamak

için gitmiş olduğu Strassburg'ta ünlü hümanist yazar ve filozof Johann Gottfried Herder ile tanışır. Herder ise Goethe'yi Kur'an-ı Kerim ile tanıştırır ve mutlaka onu okumasını tavsiye eder. Strassburg Üniversitesinden mezun olduktan sonra Frankfurt'a dönen Goethe, bir müddet avukatlık yaptıktan sonra edebi tutkusunu bırakamayıp ilmi bir dergi olan Frankfurter Gelehrten Anzeige'de çeşitli makaleler yayımlar. [5] Goethe ve İslâmiyet Günümüzde dahi örneklerini çokça görebildiğimiz İslam düşmanlığının temelleri Batı'da 7. Yüzyıla dayanmaktadır. Goethe dönemindeki bazı Kur'an-ı Kerim tercümelerinde İslâmiyet ve Hz. Muhammed hakkında kötüleyici bir dil kullanılmış ve düşmanca bir tavır sergilenmiştir. Böylece Avrupa'da İslâm karşıtlığı propagandası yapılmıştır. O dönemlerde Avrupa'da İslâm aleyhindeki düşüncelerin olumlu anlamda değişmesi için en fazla katkıda bulunan kişi hiç şüphesiz ki Goethe'dir. Bu sebeple Almanya'da İslâmiyet'e olumlu yaklaşan ilk edebiyatçı olarak adlandırılır. Nitekim Goethe, Batı dünyasında İslâm dinine karşı mevcut ön yargıları ve bilgisizliği gidermek adına 140 sayfalık bir araştırma bölümü yazmıştır. Bununla şair doğunun güzelliklerini Batı ile tanıştırmayı hedeflemiştir. [6] Goethe, kendi dönemindeki bazı Kur'an-ı Kerim tercümelerini eksik bulmuş ve eleştirilere tabi tutmuştur. Örneğin, 1772'de rahip Friedrich David Megerlin'in Almanca'ya yapmış olduğu Kur'an-ı Kerim tercümesi, İslâm aleyhine yazılmış bir ön sözle başlamaktadır. Goethe ise bu tercüme'ye karşı Frankfurter Gelehrten Anzeige dergisinde bir tenkit yazısı yayımlar. Bu yazısında Kur'an-ı Kerim'in yüceliğini ve onun tercümesinin hakkıyla yapılabilmesinin ancak "şair ruhlu bir Alman mütercim" tarafından gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. [7] Buna karşılık Goethe Kur'an-ı Kerim'i iki dilli Latince tercümesinden çevirmeyi denemiştir. [8] Katharina Mommsen, Goethe'nin İncil'in yanı sıra Kur'an-ı Kerim'i de kutsal bir kitap olarak algıladığını ve İncil'in yanı sıra hâkim olduğu diğer dini metnin Kur'an-ı Kerim olduğunu ifade eder. [9] İslâm'a çok yakından ilgisi olan Goethe, Ludovico Marraccius'un Arapça'dan Latince'ye yapmış olduğu Kur'an tercümesinden yararlanarak on ayrı sure'den bir Kur'an özeti oluşturmıştır. Bu özetinde toplamış olduğu âyetler, Götz von Berlichingen başlıklı dramında olduğu gibi, birçok eseri için kaynaklık etmiştir. Ayrıca Goethe bu özeti ardından "Mahomet" adlı bir tiyatro eseri hazırlamıştır. Bu eserin içinde yer alan Hz. Ali ve Hz. Fatıma arasında karşılıklı terennüm şeklinde olan bir bölüm Göttinger Musealmanac dergisinde "Mahomets Gesang" (Muhammed Kasidesi) ismiyle yayımlanmıştır. [10] Goethe'nin İslâm'a olan yakın ilgisi onun İslâm dinine geçmiş olabileceği söylemlerini doğurmuştur Katharina Mommsen, Goethe'nin İslâm'a olan ilgisinin sebebini, onun bütün dinlere karşı büyük bir ilgi duyduğu ve çalışmalarının tamamının dini düşüncelere dayandığı gerçeği üzerinden açıklamaktadır. Bunun yanı sıra Mommsen, Goethe'nin yaşamış olduğu aydınlanma çağında tolerans ve hoşgörünün Hristiyanlığın dışında farklı dinlerin de bilinmesine yol açtığından, en çok tanınan dinler arasında yer alan İslâm'ın da tanınmasına yol açtığını ifade etmektedir. [11] Ancak onun İslâm'a karşı olan olumlu yaklaşımının nedeni yalnızca bundan ibaret değildir. Katharina Mommsen'in tespitlerine göre Goethe İslâm'ı kilise dogmalarına karşı bir alternatif olarak ve kendi inanç ve düşüncesiyle olan benzerliğinden dolayı kendine yakın görmüştür. Bu benzerlikler ise tevhit inancı, Allah'ın tabiatı tecellisi ve onun vahiy ile Peygamberlere dini tebliğ ettirmesi şeklinde sıralanmaktadır. [12] Goethe'nin annesinin arkadaşı Katharina von Klettenberg ise onun Hristiyanlık dışı bir dine sapmış olduğunu ifade etmiştir. [13] Goethe, İranlı İslâm şairi Hâfız-ı Şîrâzî'nin Joseph Freiherr von Hammer tarafından tercüme edilmiş olan divanını okuduğunda çok etkilenmiştir. Bu vesileyle Goethe "West-östlicher Diwan" (Doğu-Batı Divanı) adında Faust'tan sonraki en önemli eserini kaleme almıştır. Goethe Hâfız'dan çok etkilendiğini şu cümleler ile ifade eder "Onun karşısında benim de verimli olmam gerekiyordu, yoksa bu büyük şahsiyetin önünde duramayacaktım." Ayrıca bu eseri kaleme almasının diğer bir sebebi, İslâm'a karşı oluşmuş ön yargıları ortadan kaldırmak içindir. [14] Goethe divanı yazarken Kur'an-ı Kerim ve hadis rivayetlerinden de etkilenmiş ve ilham almıştır. [15] 1816 yılında yayımlanan divanı okuyucularına şu ifadeler ile sunmuştur: "Doğu-Batı divanının müellifi kendisinin de bir müslüman olduğu şüphesini reddetmez." [16] Goethe, İslâm şairi olan Hâfız'ın fikir dünyasından ilham almış, tasavvuf ile tanıştıktan sonra onun için İslâm dini daha ziyade "Tanrı'ya teslimiyet ve tevekkül anlamına" gelmiştir. [17] Türkiye'de Goethe ve Faust Türkiye'de Faust 1839 yılında Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nin modernizasyon sürecinde tanınmaya başlandı. O dönemlerde Avrupa'dan birçok eser Türkçe 'ye tercüme edilmiştir. Ancak Osmanlı'nın yıkılışı ve Birinci Dünya savaşı, iç kaos gibi nedenlerden dolayı Faust Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tanınır hale gelmiştir. İlk Faust çevirisi ise 1904

yılında Azerbaycan da yapılmış ve Füzuyat dergisinde yayımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de Faust birçok kişi tarafından tercüme edilmiştir. Türkiye’deki ilk çevirisi ise Galip Bahtiyar tarafından yapılmıştır. 1936 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu’nda Faust piyesi sahnelenmesiyle Türkiye’de daha da tanınır hale gelmiştir. 1942 yılında Burhanettin Batıman’ın yazmış olduğu “Goethe-Faust 1. Kısımın Tahlil ve Tefsiri” adlı eser o tarihe kadar yayınlanmış en kapsamlı Faust incelemesidir. 1949 yılında Goethe’nin doğumunun 200. yılı hem bütün dünyada hem de Türkiye’de “Goethe Yılı” olarak kutlanmıştır. [18] Goethe ve Faust Goethe’nin bir trajedi türü olarak yazmış olduğu Faust adlı dramı, onun en önemli eseri olması yanı sıra dünya klasikleri arasında yer almaktadır. Roman olarak tanıtılan eser aslında bir tiyatro eseridir. Faust’u bu kadar önemli kılan ise Goethe’nin onu 61 senede ve hayatının son yıllarında tamamlamış olmasıdır. Bu sebeple Goethe bu eser için “baş meşgalem” tabirini kullanmaktadır. [19] Böylelikle Faust için Goethe’nin “hayat projesi” yani bütün tecrübe ve bilgilerini, düşünce dünyasındaki değişimleri aktarmış olduğu önemli bir eserdir. Goethe’nin olgunlaşması ile beraber eseri de olgunlaşmış ve gelişmiştir. Bu nedenle Faust, Goethe’nin diğer eserlerinde kullanmış olduğu metot ve düşünce dünyasının birikimini yansıtmaktadır diyebiliriz. Eser iki bölüm halinde yazılmıştır. İlk bölümü 1808 yılında ikinci bölümü ise 1832 yılında yayımlanmıştır. [20] Birinci bölüm daha sadedir ve tiyatro açısından sahnelenmesi daha kolaydır buna karşılık ikinci bölüm daha karmaşıktır. [21] Faust’un konusu ilk defa Goethe tarafından ortaya konulmuş özgün bir konu değildir. Önceki dönemlerde de şeytan ve insanoğlunu konu edinen birçok eser ortaya konulmuştur. Faust bir halk masalıdır. Goethe bu efsaneyi yirmi yaşında seyretnmiş, okumuş ve ondan çok etkilenmiştir. 1480-1540 yılları arasında Württemberg veya Weimar yakınında yaşamış Johann veya Georg Faust efsanevi ve tarihi bir kişiliktir. Bu efsane İngiltere’ye kadar yayılmış ve şöhret kazanarak 1592 yılında İngiltere’nin önemli şairlerinden olan Marlow tarafından bir oyun şeklinde kaleme alınmıştır. Bu eser ancak 1818 yılında Goethe’nin eline geçmiştir. Goethe’nin Faust eserinin birinci bölümü ise 1829’da Braunschweig’de ardından da Weimar’da sahnelenmiş ve büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. [22] Goethe’nin kaleme almış olduğu Faust’un ana konusunu kısaca özetleyecek olursak eser, Yeni Çağa geçiş döneminde Almanya’nın Leipzig bölgesinde geçmektedir. Eserin ana karakteri olan Faust, tıp, felsefe ve doğa bilimleri ve teoloji alanlarında uzun yıllardır çalışmalar yapmış ve dünyanın sırlarını çözmek için uğraşmış bir kişidir. Eserin gökyüzünde mukaddime bölümünde İsrail, Cebail ve Azrail melekleri arasında bir diyalog geçer. Ardından Mefisto ile Tanrı’nın konuşması gerçekleşir ve aralarında bahse girerler. Konuşmanın seyrinden Mefisto’nun şeytan olduğu anlaşılmaktadır. Aralarındaki bahis konusu ise Tanrı’nın Faust adındaki kulunun yoldan çıkıp çıkmayacağıdır. Ardından yeryüzünde Faust ile Mefisto’nun maceraları başlar. Eserin birinci bölümünde Mefisto Faust’u tuzağa düşürmeye çalışır. Faust’un ise tek amacı sonsuzluğa olan özlemini gidermektir. Bu bölümde asıl ortaya konulmaya çalışılan şey, insanın nefisiyle olan kavgasında şeytanın tuzağına düştükten sonra kendi çabalarıyla kurtulma imkanının olup olmamasıdır. Goethe bunun cevabını Faust ile ilişkisinden dolayı zindana düşen Gretchen üzerinden vermektedir. Zindanda ölümü bekleyen Gretchen, şeytan ile iş birliği yapan Faust’un kurtarma teklifini kabul etmeyip günahını dünyada çekmeyi ve arınmayı tercih eder. Mefisto her ne kadar Faust’u yoldan çıkarmışsa da Tanrı onun bütün yanlışlarına rağmen çaba göstermiş olmasından ötürü onun cesedini meleklerle göğe çıkarır ve Mefisto’ya karşı başarılı kılar. Genel olarak Goethe’nin bu eserde Tanrı, insan ve dünya ilişkilerini ele aldığını görmekteyiz. [23] Genellikle yazarlar eserlerinde kendi duygu ve düşünce dünyalarını yansıtır. Bu sebeple bir yazarı tanımak, duygu ve düşünce dünyasını anlayabilmek için onun birkaç eserini okumak yeterli olabilmektedir. Goethe ve Faust birbirleriyle iç içe geçtiklerinden dolayı Faust’u anlayarak aslında Goethe’yi de anlamış oluruz. Goethe’nin çok yönlü bir kişiliği vardır ve bunu da Faust’ta yansıtır. Onun bu kadar çok yönlü olmasının bazı sebepleri vardır. Çocukluğunda annesinin ona Binbir Gece Masallarını okuması ve yaşamış olduğu dönemde Fransız ve Endüstri devrimlerine şahit olması onun düşünce zihninde etkileri olmuştur. Bunun yanı sıra kendi döneminde Kant, Hugo, Schubert, Mozart, Beethoven, Schiller, Karl Marks ve Napolyon gibi dehaların yaşamış olması da onun düşünce dünyasına etki eden diğer unsurdur. [24] Bütün bunların yanı sıra İslâm’ın ve Kur’an-ı Kerim’in Goethe’nin iç dünyasına etki eden önemli bir unsur olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple aşağıda Faust’ta Goethe’nin İslâm veya Kur’an’dan ilham almış olduğunu düşündüğümüz bazı kısımları ele alarak analiz etmeye çalışacağız. Eserde ilk dikkatimizi çeken gökteki mukaddime bölümü olmuştur. Burada İsrail, Cebail ve Azrail melekleri,

Tanrı ve Mefisto (şeytan) arasında bir konuşmaya yer verilmiştir. Burada Mefisto Tanrı'ya insanların kendilerini azaba soktuklarını ifade eder. [25] Bu sahne bizlere Bakara suresi 30. âyeti hatırlatmaktadır. Bu âyetle Allah ile melekler arasında bir diyalog geçer ve Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını ilan eder. Melekler de yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökcek birini mi yaratacağını sorarlar. Kur'an'da insanların olumsuz yönünü söyleyen melekler iken Goethe eserinde bu görevi Mefisto'ya vermiştir. Gökteki mukaddime bölümünün devamında bu sefer Tanrı Mefisto'ya kulu Faust'u sorar, o da onun kendisine özel olarak hizmet ettiğini belirtir. Tanrı ise Faust'u savunarak onun zihni karışık olduğu halde hizmet ettiğinden dolayı onu aydınlığa çıkaracağını söyler. Bunun üzerine Mefisto Tanrı ile bahse girer ve onu kendi yoluna doğru saptırmak için izin ister. Tanrı'da Mefisto'ya bu izni verir. [26] Goethe'nin dramında yer alan Tanrı ile şeytanın diyaloguna benzer sahneler önceki Faust dramların bazılarında da mevcuttur, örneğin Lessing'in Faust planında veya Maler Müller'in Faust'unda olduğu gibi. Goethe'nin Faust dramı hakkında gerek Avrupa'da gerekse Türkiye'de yazılan birçok araştırma ve tefsirlerde bu sahnenin ilhamı Eski Ahid'deki Eyup sahnesinden alındığı ifade edilmektedir. [27] Ancak bilinmektedir ki Goethe birçok eserini Kur'an'dan almış olduğu ilhamlardan faydalanarak oluşturmuştur. Buna örnek olarak ise Goethe'nin Doğu-Batı Divanından bazı alıntılar gösterilebilir: "Hoşuma gittiği gibi, Bir mecaz kullanmalı mıyım? Keza Allah bir sivrisinekte Vermektedir bize hayat misalini." [28] Bu dörtlük Bakara suresi 26. âyetinden ilham alınarak yazılmıştır: "Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir." Goethe'nin 1772 yılında Herder'e yazdığı mektubunda şu ifadelerle yer vermiştir: "Musa'nın Kur'an'da dua ettiği gibi dua etmek istiyorum: Tanrım, göğsüme ferahlık ver." [30] Goethe bu ifadeleri de Taha suresi 25. âyetten ilham alarak yazmıştır. "Mûsâ 'Rabbim!' dedi, Kalbime genişlik ver." Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber bizler bunlarla iktifa edeceğiz. Görüldüğü üzere Kur'an, Goethe'nin zihin dünyası üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Bu sebeple Faust'taki "gökteki mukaddime" sahnesi bize göre Kur'an'dan Hicr suresi 32-38 ile Sâd suresi 75-83 âyetlerinden ilham alınarak yazılmıştır. Nitekim bu âyetlerde de -Faust'ta olduğu gibi-şeytan Allah'tan insanları doğru yoldan saptırmak için mühlet ister Allah'ta ona bu mühleti verir. Bunun yanı sıra Goethe'nin eserinde Tanrı, Mefisto'ya Faust'u kendi yoluna yöneltmesine izin vermekle beraber sonunda iyi bir insanın doğru yolu bulabileceğini itiraf etmek zorunda kalacağını söylediği sahne [31] de Hicr suresi 42. âyetten ilham alınmış olabilir. Bu âyetle Allah şeytana şöyle hitap etmektedir: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır." Yine bu sahnenin sonlarında Mefisto'nun Tanrıyla arasının bozulmasından özellikle sakındığını belirtmesi [32] de bizlere Kur'an'da şeytanın Allah'tan korktuğuna dair cümlelerini hatırlatmaktadır. Enfâl suresi 48 âyetle şeytanın "elbette Allah'tan korkuyorum" cümlelerine yer verilmiştir. Goethe, Faust'un ikinci bölümünde yer alan "Ay, bütün güzelliği ile derin bir huzur sağlayarak ortalığa hâkim oluyor" [33] ifadesinde "Ay" metaforunu kullanmıştır. "Ay" kavramı Kur'an-ı Kerim'de birçok âyetle geçmekle beraber 18. yüzyılda eserlerde oryantalist şairler tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Çağdaşları gibi Goethe de şiirlerinin birçoğunda bu kavrama yer vermektedir. İslâm'da ilim tahsil edenlerin ayrı bir yeri vardır ve onların mükafatları hakkında Hz. Muhammed'in bazı rivayetleri nakledilmektedir. Bunlardan biri ise şu rivayettir: "Kim ilim öğrenmek için yola çıkarsa, Allah Teâlâ ona cennet yolunu kolaylaştırır. Melekler, ilim öğrenenlerden hoşlandıkları için onlara kanat gererler. Göklerde ve yerde bulunan varlıklar, hatta sudaki balıklar bile âlimlerin bağışlanması için Allah'a yalvarırlar. Bir âlimin sadece ibadetle uğraşan bir kimseye üstünlüğü, on dördüncü gecesinde ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir." Goethe bu rivayeti görmüş olmalıdır ki eserde Faust'un cesedinin gökyüzüne doğru bir yolculuğa çıktığı ve çevresinde kutsanmış kalabalığın onun için dualar yaptığı bir sahneye yer verir. [34] Sonuç İslâm'ın ve Kur'an'ın izlerini sürmeye çalıştığımız Goethe'nin Faust'u mutlaka okunması gereken önemli bir eserdir. Faust hakkında yapılmış birçok tahlil ve tefsirlerde daha ziyade Hristiyanlığın etkisi ortaya konulmaktadır. İslâmiyet ve Kur'an'dan derin bir şekilde etkilenmiş olan Goethe'nin Faust'tu bunlardan yararlanmadan yazmış olabileceği imkansızdır. Goethe, Kur'an'dan ilham alarak divan şiirlerini yazmış olduğu gibi Faust'u da yazmıştır. Bu eser daha dikkatli

bir incelemeye tabi tutulduğunda onda daha fazla İslâm ve Kur'an izlerine rastlanacağı kanaatindeyiz. Bu araştırmada Goethe'nin başka bir dinden ve onun kutsal metinlerinden nasıl faydalandığını ve bu malzemeyi nasıl kullandığını ortaya konulmaya çalışıldı. Goethe, Faust'ta Kur'an'da yer alan Allah ve şeytan arasında geçen konuşmayı eserinde tiyatral bir şekilde ortaya koyması, hadislerden yola çıkarak eserdeki sahneleri şekillendirmesi veya şiirlerinde Kur'an âyetlerini kendi yorumuyla dile getirmesi bizlere onun uygulamış olduğu metodun güzelliğini ortaya sermektedir. Goethe bazı çağdaşları gibi İslâmiyet'i karalamak yerine onun derin manasını anlamaya ve ondan istifade etmeye çalışmıştır. Uygulamış olduğu bu metot ise ona başarı kapılarını açmıştır. Bu sebeple Goethe'nin bakış açısı, düşünce tarzı ve metodu araştırmacıların birçoğuna yön göstereceği kesindir. KAYNAKÇA Alperen, Altan , Goethe, Faust ve İslamiyet , Eskiye Yazı, 14, 105-112, 2009. Batıman, Burhanettin, Goethe Faust Birinci Kısımın Tahlil ve Tefsiri, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1942. DİA, "Goethe" İstanbul, 1996, XIV. Goethe, Doğu-Batı Divanı, çev. Senail Özkan, Ötüken yay., İstanbul 2010. Goethe, Faust, çev. Kerim Çetinoğlu, İskele yay. İstanbul, 2005. Mommsen, Katharina, Goethe ve İslam, çev. Senail Özkan, Ötüken yay., İstanbul, 2012. Onural, Neşe, Goethe'nin Faust'ta Yansıyan Kişiliği , Kurgu Dergisi, 7, 333-345, 1990. Özgü, Melâhat, Goethe ve Hâfız . [1] Altan Alperen, Goethe, Faust ve İslamiyet , Eskiye Yazı, 14, 105-112, 2009, s. 107. [2] Neşe Onural, Goethe'nin Faust'ta Yansıyan Kişiliği , Kurgu Dergisi, 7, 333-345, 1990, s. 337; DİA, "Goethe" 1996, XIV., s. 99.

GİRİŞ:

1749-1832 yılları arasında yaşamış olan ünlü Alman edebiyatçı Goethe, Hristiyanlık ve İslâmiyet'e olan yakınlığı ile tanınmaktadır. Bu sebeple İslâm dünyasında büyük bir sempati kazanmıştır. Ancak her ne kadar İslâm'a olan bu ilgisiyle tanınmış olsa da kendisinin yazmış olduğu birçok eserde İslâm'dan ve bilhassa Kur'an-ı Kerim'den almış olduğu ilhamlar günümüz çalışmalarında çoğu kez göz ardı edilmektedir. Ayrıca İslâm'ın Goethe'nin düşüncelerine ve şiirlerine olan etkisi çoğunlukla hafife alınmakta ve konuyla ilgili sessiz kalınmaktadır.

Goethe'nin dünya klasikleri arasında yer alan Faust adlı eseri trajedi türü yazılmış ve hakkında birçok incemeler ve tercüme yapılmış bir eserdir. 1942' de Burhanettin Batıman tarafından çıkartılan "Goethe-Faust 1. Kısımın Tahlil ve Tefsiri" adlı kitap ise o tarihe kadar Türkiye'de yayımlanan en kapsamlı Faust incelemesidir. [1]

Goethe bu eserinde birçok kaynaktan faydalanmış olsa da genellikle Faust tefsirlerinde teolojik unsurlar daha ziyade Hristiyanlık üzerinden ele alınmıştır. Bu makale Goethe'nin Faust eserinde kullanmış olduğu İslâm ve Kur'an unsurlarını analiz ederek şairin kullanmış olduğu metodu ortaya koymaya çalışmayı hedeflemektedir.

Goethe'nin Hayatının Kısa Özeti

Johann Wolfgang von Goethe 28 Ağustos 1749 yılında Frankfurt'ta soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Johann Casper Goethe imparatorun hukuk danışmanı olarak çalışmıştır. Annesi Catherina Elisabeth Textor Fransız asıllıdır ve belediye başkanının kızıdır. Kendisi çok neşeli ve hayal gücü yüksek olan bir kadın olarak tanıtılmaktadır. Goethe'nin şu sözleri anne ve babasının kendi kişiliği üzerindeki etkilerini bizlere daha yakından göstermektedir: "Babamdan yaşamın ciddi yönetimini, annemden hayal kurma ve öykü anlatmanın tadını miras aldım."

Çocukluğunda iyi bir eğitim alan Goethe özel hocalardan Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Yunanca ve İbranice öğrenmiştir. [2] Annesi ve anneannesi onu çocukluğunda Binbir Gece Masalları ile tanıştırmıştır. [3] Dini eğitimini ise İncil'i ve Mesih'i okuyarak edinmiştir. [4] Goethe, resim ve edebiyata olan büyük ilgisine rağmen babasının isteği ile 1765 yılında Leipzig Üniversitesinde hukuk eğitimine başlar. Ancak üç yıl sonra ağır hastalanması üzerine eğitimini yarıda bırakarak Frankfurt'a ailesinin yanına geri döner ve tedavi olur. Bu süreçte ise yaşam hakkında derin düşüncelere sahip olur ve Faust'un ilk temellerini böylece atmaya başlamış olur.

1770'te eğitimini tamamlamak için gitmiş olduğu Strassburg'ta ünlü hümanist yazar ve filozof Johann Gottfried Herder ile tanışır. Herder ise Goethe'yi Kur'an-ı Kerim ile tanıştırır ve mutlaka onu okumasını tavsiye eder. Strassburg Üniversitesinden mezun olduktan sonra Frankfurt'a dönen Goethe, bir müddet avukatlık yaptıktan sonra edebi tutkusunu bırakamayıp ilmi bir dergi olan Frankfurter Gelehrten Anzeige'de çeşitli makaleler yayımlar. [5]

Goethe ve İslâmiyet

Günümüzde dahi örneklerini çokça görebildiğimiz İslam düşmanlığının temelleri Batı'da 7. Yüzyıla dayanmaktadır. Goethe dönemindeki bazı Kur'an-ı Kerim tercümelerinde İslâmiyet ve Hz. Muhammed hakkında kötüleyici bir dil kullanılmış ve düşmanca bir tavır sergilenmiştir. Böylece Avrupa'da İslâm karşıtlığı propagandası yapılmıştır. O dönemlerde Avrupa'da İslâm aleyhindeki düşüncelerin olumlu anlamda değişmesi için en fazla katkıda bulunan kişi hiç şüphesiz ki Goethe'dir. Bu sebeple Almanya'da İslâmiyet'e olumlu yaklaşan ilk edebiyatçı olarak adlandırılır. Nitekim Goethe, Batı dünyasında İslâm dinine karşı mevcut ön yargıları ve bilgisizliği gidermek adına 140 sayfalık bir araştırma bölümü yazmıştır. Bununla şair doğunun güzelliklerini Batı ile tanıştırmayı hedeflemiştir. [6]

Goethe, kendi dönemindeki bazı Kur'an-ı Kerim tercümelerini eksik bulmuş ve eleştirilere tabi tutmuştur. Örneğin, 1772'de rahip Friedrich David Megerlin'in Almancaya yapmış olduğu Kur'an-ı Kerim tercümesi, İslâm aleyhine yazılmış bir ön sözle başlamaktadır. Goethe ise bu tercümeyle karşı Frankfurter Gelehrten Anzeige dergisinde bir tenkit yazısı yayımlar. Bu yazısında Kur'an-ı Kerim'in yüceliğini ve onun tercümesinin hakkıyla yapılabilmesinin ancak "şair ruhlu bir Alman mütercim" tarafından gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. [7] Buna karşılık Goethe Kur'an-ı Kerim'i iki dilli Latince tercümesinden çevirmeyi denemiştir. [8]

Katharina Mommsen, Goethe'nin İncil'in yanı sıra Kur'an-ı Kerim'i de kutsal bir kitap olarak algıladığını ve İncil'in yanı sıra hâkim olduğu diğer dini metnin Kur'an-ı Kerim olduğunu ifade eder. [9] İslâm'a çok yakından ilgisi olan Goethe, Ludovico Marraccius'un Arapça'dan Latince'ye yapmış olduğu Kur'an tercümesinden yararlanarak on ayrı sure'den bir Kur'an özeti oluşturmuştur. Bu özetinde toplamış olduğu âyetler, Götz von Berlichingen başlıklı dramında olduğu gibi, birçok eseri için kaynaklık etmiştir. Ayrıca Goethe bu özeti ardından "Mahomet" adlı bir tiyatro eseri hazırlamıştır. Bu eserin içinde yer alan Hz. Ali ve Hz. Fatıma arasında karşılıklı terennüm şeklinde olan bir bölüm Göttinger Musealmanac dergisinde "Mahomets Gesang" (Muhammed Kasidesi) ismiyle yayımlanmıştır. [10]

Goethe'nin İslâm'a olan yakın ilgisi onun İslâm dinine geçmiş olabileceği söylemlerini doğurmuştur Katharina Mommsen, Goethe'nin İslâm'a olan ilgisinin sebebini, onun bütün dinlere karşı büyük bir ilgi duyduğu ve çalışmalarının tamamının dini düşüncelere dayandığı gerçeği üzerinden açıklamaktadır. Bunun yanı sıra Mommsen, Goethe'nin yaşamış olduğu aydınlanma çağında tolerans ve hoşgörünün Hristiyanlığın dışında farklı dinlerin de bilinmesine yol açtığından, en çok tanınan dinler arasında yer alan İslâm'ın da tanınmasına yol açtığını ifade etmektedir. [11] Ancak onun İslâm'a karşı olan olumlu yaklaşımının nedeni yalnızca bundan ibaret değildir. Katharina Mommsen'in tespitlerine göre Goethe İslâm'ı kilise dogmalarına karşı bir alternatif olarak ve kendi inanç ve düşüncesiyle olan benzerliğinden dolayı kendine yakın görmüştür. Bu benzerlikler ise tevhit inancı, Allah'ın tabiatı tecellisi ve onun vahiy ile Peygamberlere dini tebliğ ettirmesi şeklinde sıralanmaktadır. [12] Goethe'nin annesinin arkadaşı Katharina von Klettenberg ise onun Hristiyanlık dışı bir dine sapmış olduğunu ifade etmiştir. [13]

Goethe, İranlı İslâm şairi Hâfız-ı Şîrâzî'nin Joseph Freiherr von Hammer tarafından tercüme edilmiş olan divanını okuduğunda çok etkilenmiştir. Bu vesileyle Goethe "West-östlicher Diwan" (Doğu-Batı Divanı) adında Faust'tan sonraki en önemli eserini kaleme almıştır. Goethe Hâfız'dan çok etkilendiğini şu cümleler ile ifade eder "Onun karşısında benim de verimli olmam gerekiyordu, yoksa bu büyük şahsiyetin önünde duramayacaktım." Ayrıca bu eseri kaleme almasının diğer bir sebebi, İslâm'a karşı oluşmuş ön yargıları ortadan kaldırmak içindir. [14] Goethe divanı yazarken Kur'an-ı Kerim ve hadis rivayetlerinden de etkilenmiş ve ilham

almıştır. [15] 1816 yılında yayımlanan divanı okuyucularına şu ifadeler ile sunmuştur: "Doğu-Batı divanının müellifi kendisinin de bir müslüman olduğu şüphesini reddetmez." [16] Goethe, İslâm şairi olan Hâfız'ın fikir dünyasından ilham almış, tasavvuf ile tanıştıktan sonra onun için İslâm dini daha ziyade "Tanrı'ya teslimiyet ve tevekkül anlamına" gelmiştir. [17]

Türkiye'de Goethe ve Faust

Türkiye'de Faust 1839 yılında Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nin modernizasyon sürecinde tanınmaya başlandı. O dönemlerde Avrupa'dan birçok eser Türkçe 'ye tercüme edilmiştir. Ancak Osmanlı'nın yıkılışı ve Birinci Dünya savaşı, iç kaos gibi nedenlerden dolayı Faust Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tanınır hale gelmiştir. İlk Faust çevirisi ise 1904 yılında Azerbaycan da yapılmış ve Füzuyat dergisinde yayımlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de Faust birçok kişi tarafından tercüme edilmiştir. Türkiye'deki ilk çevirisi ise Galip Bahtiyar tarafından yapılmıştır. 1936 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Faust piyesi sahnelenmesiyle Türkiye'de daha da tanınır hale gelmiştir. 1942 yılında Burhanettin Batıman'ın yazmış olduğu "Goethe-Faust 1. Kısımın Tahlil ve Tefsiri" adlı eser o tarihe kadar yayınlanmış en kapsamlı Faust incelemesidir. 1949 yılında Goethe'nin doğumunun 200. yılı hem bütün dünyada hem de Türkiye'de "Goethe Yılı" olarak kutlanmıştır. [18]

Goethe ve Faust

Goethe'nin bir trajedi türü olarak yazmış olduğu Faust adlı dramı, onun en önemli eseri olması yanı sıra dünya klasikleri arasında yer almaktadır. Roman olarak tanıtılan eser aslında bir tiyatro eseridir. Faust'u bu kadar önemli kılan ise Goethe'nin onu 61 senede ve hayatının son yıllarında tamamlamış olmasıdır. Bu sebeple Goethe bu eser için "baş meşgalem" tabirini kullanmaktadır. [19] Böylelikle Faust için Goethe'nin "hayat projesi" yani bütün tecrübe ve bilgilerini, düşünce dünyasındaki değişimlerini aktarmış olduğu önemli bir eserdir. Goethe'nin olgunlaşması ile beraber eseri de olgunlaşmış ve gelişmiştir. Bu nedenle Faust, Goethe'nin diğer eserlerinde kullanmış olduğu metot ve düşünce dünyasının birikimini yansıtmaktadır diyebiliriz.

Eser iki bölüm halinde yazılmıştır. İlk bölümü 1808 yılında ikinci bölümü ise 1832 yılında yayımlanmıştır. [20] Birinci bölüm daha sadedir ve tiyatro açısından sahnelenmesi daha kolaydır buna karşılık ikinci bölüm daha karmaşıktır. [21]

Faust'un konusu ilk defa Goethe tarafından ortaya konulmuş özgün bir konu değildir. Önceki dönemlerde de şeytan ve insanoğlunu konu edinen birçok eser ortaya konulmuştur. Faust bir halk masalıdır. Goethe bu efsaneyi yirmi yaşında seyretnmiş, okumuş ve ondan çok etkilenmiştir. 1480-1540 yılları arasında Württemberg veya Weimar yakınında yaşamış Johann veya Georg Faust efsanevi ve tarihi bir kişiliktir. Bu efsane İngiltere'ye kadar yayılmış ve şöhet kazanarak 1592 yılında İngiltere'nin önemli şairlerinden olan Marlow tarafından bir oyun şeklinde kaleme alınmıştır. Bu eser ancak 1818 yılında Goethe'nin eline geçmiştir. Goethe'nin Faust eserinin birinci bölümü ise 1829'da Braunschweig'da ardından da Weimar'da sahnelenmiş ve büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. [22]

Goethe'nin kaleme almış olduğu Faust'un ana konusunu kısaca özetleyecek olursak eser, Yeni Çağa geçiş döneminde Almanya'nın Leipzig bölgesinde geçmektedir. Eserin ana karakteri olan Faust, tıp, felsefe ve doğa bilimleri ve teoloji alanlarında uzun yıllardır çalışmalar yapmış ve dünyanın sırlarını çözmek için uğraşmış bir kişidir. Eserin gökyüzünde mukaddime bölümünde İsrail, Cebail ve Azrail melekleri arasında bir diyalog geçer. Ardından Mefisto ile Tanrı'nın konuşması gerçekleşir ve aralarında bahse girerler. Konuşmanın seyrinden Mefisto'nun şeytan olduğu anlaşılmaktadır. Aralarındaki bahis konusu ise Tanrı'nın Faust adındaki kulunun yoldan çıkıp çıkmayacağıdır. Ardından yeryüzünde Faust ile Mefisto'nun maceraları başlar.

Eserin birinci bölümünde Mefisto Faust'u tuzağa düşürmeye çalışır. Faust'un ise tek amacı sonsuzluğa olan özlemini gidermektir. Bu bölümde asıl ortaya konulmaya çalışılan şey, insanın nefisiyle olan kavgasında şeytanın tuzağına düştükten sonra kendi çabalarıyla kurtulma imkanının olup olmamasıdır. Goethe bunun cevabını Faust ile ilişkisinden dolayı zindana düşen Gretchen üzerinden vermektedir. Zindanda ölümü bekleyen

Gretchen, şeytan ile iş birliği yapan Faust'un kurtarma teklifini kabul etmeyip günahını dünyada çekmeyi ve arınmayı tercih eder. Mefisto her ne kadar Faust'u yoldan çıkarmışsa da Tanrı onun bütün yanlışlarına rağmen çaba göstermiş olmasından ötürü onun cesedini meleklerle göğe çıkartır ve Mefisto'ya karşı başarılı kılar. Genel olarak Goethe'nin bu eserde Tanrı, insan ve dünya ilişkilerini ele aldığını görmekteyiz. [23]

Genellikle yazarlar eserlerinde kendi duygu ve düşünce dünyalarını yansıtır. Bu sebeple bir yazarı tanımak, duygu ve düşünce dünyasını anlayabilmek için onun birkaç eserini okumak yeterli olabilmektedir. Goethe ve Faust birbirleriyle iç içe geçtiklerinden dolayı Faust'u anlayarak aslında Goethe'yi de anlamış oluruz. Goethe'nin çok yönlü bir kişiliği vardır ve bunu da Faust'ta yansıtır. Onun bu kadar çok yönlü olmasının bazı sebepleri vardır. Çocukluğunda annesinin ona Binbir Gece Masallarını okuması ve yaşamış olduğu dönemde Fransız ve Endüstri devrimlerine şahit olması onun düşünce zihniyetinde etkileri olmuştur. Bunun yanı sıra kendi döneminde Kant, Hugo, Schubert, Mozart, Beethoven, Schiller, Karl Marks ve Napolyon gibi dehaların yaşamış olması da onun düşünce dünyasına etki eden diğer unsurdur. [24]

Bütün bunların yanı sıra İslâm'ın ve Kur'an-ı Kerim'in Goethe'nin iç dünyasına etki eden önemli bir unsur olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple aşağıda Faust'ta Goethe'nin İslâm veya Kur'an'dan ilham almış olduğunu düşündüğümüz bazı kısımları ele alarak analiz etmeye çalışacağız.

Eserde ilk dikkatimizi çeken gökteki mukaddime bölümü olmuştur. Burada İsrail, Cebrail ve Azrail melekleri, Tanrı ve Mefisto (şeytan) arasında bir konuşmaya yer verilmiştir. Burada Mefisto Tanrı'ya insanların kendilerini azaba soktuklarını ifade eder. [25] Bu sahne bizlere Bakara suresi 30. âyeti hatırlatmaktadır. Bu âyetle Allah ile melekler arasında bir diyalog geçer ve Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını ilan eder. Melekler de yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacağını sorarlar. Kur'an'da insanların olumsuz yönünü söyleyen melekler iken Goethe eserinde bu görevi Mefisto'ya vermiştir.

Gökteki mukaddime bölümünün devamında bu sefer Tanrı Mefisto'ya kulu Faust'u sorar, o da onun kendisine özel olarak hizmet ettiğini belirtir. Tanrı ise Faust'u savunarak onun zihni karışık olduğu halde hizmet ettiğinden dolayı onu aydınlığa çıkaracağını söyler. Bunun üzerine Mefisto Tanrı ile bahse girer ve onu kendi yoluna doğru saptırmak için izin ister. Tanrı'da Mefisto'ya bu izni verir. [26]

Goethe'nin dramında yer alan Tanrı ile şeytanın diyaloguna benzer sahneler önceki Faust dramların bazılarında da mevcuttur, örneğin Lessing'in Faust planında veya Maler Müller'in Faust'unda olduğu gibi. Goethe'nin Faust dramı hakkında gerek Avrupa'da gerekse Türkiye'de yazılan birçok araştırma ve tefsirlerde bu sahnenin ilhamı Eski Ahid'deki Eyup sahnesinden alındığı ifade edilmektedir. [27] Ancak bilinmektedir ki Goethe birçok eserini Kur'an'dan almış olduğu ilhamlardan faydalanarak oluşturmuştur.

Buna örnek olarak ise Goethe'nin Doğu-Batı Divanından bazı alıntılar gösterilebilir:

"Hoşuma gittiği gibi, Bir mecaz kullanmalı mıyım? Keza Allah bir sivrisinekte Vermektedir bize hayat misalini." [28]

Bu dörtlük Bakara suresi 26. âyetinden ilham alınarak yazılmıştır: "Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez."

Divan'da geçen diğer bir dörtlük ise şu şekildedir:

"Doğu da Allah'ındır! Batı da Allah'ın! Şimal ve Cenûb dahi O'nun kudretiyle sulh içindedir." [29]

Buradaki dörtlük ise Bakara suresinin 115. âyetinden ilham alınarak yazılmıştır. "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir."

Goethe'nin 1772 yılında Herder'e yazdığı mektubunda şu ifadeler yer vermiştir: "Musa'nın Kur'an'da dua ettiği gibi dua etmek istiyorum: Tanrım, göğsüme ferahlık ver." [30] Goethe bu ifadeleri de Taha suresi 25. âyetten ilham alarak yazmıştır. "Mûsâ 'Rabbim!' dedi, Kalbime genişlik ver."

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber bizler bunlarla iktifa edeceğiz.

Görüldüğü üzere Kur'an, Goethe'nin zihin dünyası üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Bu sebeple Faust'taki "gökteki mukaddime" sahnesi bize göre Kur'an'dan Hicr suresi 32-38 ile Sâd suresi 75-83 âyetlerinden ilham alınarak yazılmıştır. Nitekim bu âyetlerde de -Faust'ta olduğu gibi- şeytan Allah'tan insanları doğru yoldan saptırmak için mühlet ister Allah'ta ona bu mühleti verir.

Bunun yanı sıra Goethe'nin eserinde Tanrı, Mefisto'ya Faust'u kendi yoluna yöneltmesine izin vermekle beraber sonunda iyi bir insanın doğru yolu bulabileceğini itiraf etmek zorunda kalacağını söylediği sahne [31] de Hicr suresi 42. âyetten ilham alınmış olabilir. Bu âyetle Allah şeytana şöyle hitap etmektedir: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır."

Yine bu sahnenin sonlarında Mefisto'nun Tanrıyla arasının bozulmasından özellikle sakındığını belirtmesi [32] de bizlere Kur'an'da şeytanın Allah'tan korktuğuna dair cümlelerini hatırlatmaktadır. Enfâl suresi 48 âyetle şeytanın "elbette Allah'tan korkuyorum" cümlelerine yer verilmiştir.

Goethe, Faust'un ikinci bölümünde yer alan "Ay, bütün güzelliği ile derin bir huzur sağlayarak ortalığa hâkim oluyor" [33] ifadesinde "Ay" metaforunu kullanmıştır. "Ay" kavramı Kur'an-ı Kerim'de birçok âyetle geçmekle beraber 18. yüzyılda eserlerde oryantalist şairler tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Çağdaşları gibi Goethe de şiirlerinin birçoğunda bu kavrama yer vermektedir.

İslâm'da ilim tahsil edenlerin ayrı bir yeri vardır ve onların mükafatları hakkında Hz. Muhammed'in bazı rivayetleri nakledilmektedir. Bunlardan biri ise şu rivayettir: "Kim ilim öğrenmek için yola çıkarsa, Allah Teâlâ ona cennet yolunu kolaylaştırır. Melekler, ilim öğrenenlerden hoşlandıkları için onlara kanat gererler. Göklerde ve yerde bulunan varlıklar, hatta sudaki balıklar bile âlimlerin bağışlanması için Allah'a yalvarırlar. Bir âlimin sadece ibadetle uğraşan bir kimseye üstünlüğü, on dördüncü gecesinde ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."

Goethe bu rivayeti görmüş olmalıdır ki eserde Faust'un cesedinin gökyüzüne doğru bir yolculuğa çıktığı ve çevresinde kutsanmış kalabalığın onun için dualar yaptığı bir sahneye yer verir. [34]

Sonuç

İslâm'ın ve Kur'an'ın izlerini sürmeye çalıştığımız Goethe'nin Faust'u mutlaka okunması gereken önemli bir eserdir. Faust hakkında yapılmış birçok tahlil ve tefsirlerde daha ziyade Hristiyanlığın etkisi ortaya konulmaktadır. İslâmiyet ve Kur'an'dan derin bir şekilde etkilenmiş olan Goethe'nin Faust'ta bunlardan yararlanmadan yazmış olabileceği imkansızdır.

Goethe, Kur'an'dan ilham alarak divan şiirlerini yazmış olduğu gibi Faust'u da yazmıştır. Bu eser daha dikkatli bir incelemeye tabi tutulduğunda onda daha fazla İslâm ve Kur'an izlerine rastlanacağı kanaatindeyiz. Bu araştırmada Goethe'nin başka bir dinden ve onun kutsal metinlerinden nasıl faydalandığını ve bu malzemeyi nasıl kullandığını ortaya konulmaya çalışıldı.

Goethe, Faust'ta Kur'an'da yer alan Allah ve şeytan arasında geçen konuşmayı eserinde tiyatral bir şekilde ortaya koyması, hadislerden yola çıkarak eserdeki sahneleri şekillendirmesi veya şiirlerinde Kur'an âyetlerini kendi yorumuyla dile getirmesi bizlere onun uygulamış olduğu metodun güzelliğini ortaya sermektedir.

Goethe bazı çağdaşları gibi İslâmiyet'i karalamak yerine onun derin manasını anlamaya ve ondan istifade etmeye çalışmıştır. Uygulamış olduğu bu metot ise ona başarı kapılarını açmıştır. Bu sebeple Goethe'nin bakış açısı, düşünce tarzı ve metodu araştırmacıların birçoğuna yön göstereceği kesindir.

KAYNAKÇA

Alperen, Altan , Goethe, Faust ve İslamiyet , Eskiye Yazı, 14, 105-112, 2009. Batıman, Burhanettin, Goethe Faust Birinci Kısımın Tahlil ve Tefsiri, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1942. DİA, "Goethe" İstanbul, 1996,

XIV. Goethe, Doğu-Batı Divanı, çev. Senail Özkan, Ötüken yay., İstanbul 2010. Goethe, Faust, çev. Kerim Çetinoğlu, İskele yay. İstanbul, 2005. Mommsen, Katharina, Goethe ve İslam, çev. Senail Özkan, Ötüken yay., İstanbul, 2012. Onural, Neşe, Goethe'nin Faust'ta Yansıyan Kişiliği , Kurgu Dergisi, 7, 333-345, 1990. Özgü, Melâhat, Goethe ve Hâfız .

[1] Altan Alperen, Goethe, Faust ve İslamiyet , Eskiye Yazı, 14, 105-112, 2009, s. 107.

[2] Neşe Onural, Goethe'nin Faust'ta Yansıyan Kişiliği , Kurgu Dergisi, 7, 333-345, 1990, s. 337; DİA, "Goethe" 1996, XIV., s. 99.